

Kevin Absillis
*Het slechte geweten van Vlaanderen. Nationalisme,
racisme en kolonialisme in de tijd van Hendrik Conscience*
Antwerpen (Davidsfonds) 2022
287 pagina's
ISBN 9789022338537

Guus van der Peet

De nuance van Conscience

‘Vliegt den Blauwvoet’, scandeert een man luidkeels. De menigte heeft in zijn kielzog het antwoord klaar: ‘Storm op zee’. Het tafereel is afkomstig uit een YouTube-video van Schild & Vrienden (2018), waarin te zien is hoe de rechts-radicalen studentenbeweging hardhandig een mensenrechtenprotest verstoort op het Gravensteen, een twaalfde-eeuwse burcht in het centrum van Gent. Met deze kreet maken de leden – wellicht onbewust – gebruik van een literaire intertekst. De uitroep vindt zijn oorsprong in Hendrik Conscience’s historische roman *De Kerels van Vlaanderen* (1871), waar die gebruikt wordt door de vrijgeborene Kerels. De Conscience-intertekst eindigt hier niet. De naam van de studentenbeweging verwijst bijvoorbeeld naar de Brugse Metten van 1302 – waarbij eenieder die de woorden ‘schild en vriend’ niet op zijn ‘Dietsch’ kon uitspreken werd vermoord of gevangengezet. Hoewel de ‘Brugse Metten’ een historische naam is voor een waargebeurde episode, werd die pas een onderdeel van het Vlaamse collectieve geheugen nadat deze werd beschreven in Conscience’s *De Leeuw van Vlaanderen* (1838) – een roman die in de decennia na zijn publicatie een ongekennde populariteit genoot en een drijvende kracht werd achter het zelfbewustzijn van het jonge Vlaanderen (Tollebeek & Verschaffel 2002: 185-192).

Met de plotselinge publiciteit van Schild & Vrienden kwam het nalatenschap van Conscience in een kwaad daglicht te staan, wat nog ernstiger werd toen een paar maanden later bleek dat de interne communicatiekanalen werden gebruikt om racistische, misogyne en antisemitische memes te delen (PANO 2018). De ontleding van Conscience was echter al eerder begonnen. Tekenend was de inclusie van *De Leeuw van Vlaanderen* in het literaire canon van de KANTL in 2015. Hoewel de roman te invloedrijk werd bevonden om weg te laten, werd op de bijbehorende website wel

geconstateerd dat Consciences stijl ondertussen ‘onleesbaar’ was geworden (Absillis 2002: 21).¹

In *Het slechte geweten van Vlaanderen* werpt Kevin Absillis – hoofddocent Moderne Nederlandstalige Letterkunde en Algemene Literatuurwetenschap in Antwerpen – zijn blik op enkele verwijten die de afgelopen decennia op Conscience zijn gericht: het nationalisme, racisme en kolonialisme die in zijn oeuvre verheerlijkt zouden worden. Zeven jaar geleden was Absillis een van de redacteurs van de betekenisvol getitelde Conscience-artikelenbundel *De grote onleesbare* (2016). Sindsdien wijdde Absillis nog een aantal kortere publicaties aan het naleven van Conscience. Het meest extensief was een tiendelig feuilleton op het open wetenschapsplatform *Leest* (Absillis 2021), dat tevens de fundering vormt voor zijn nieuwste monografie.²

Gedurende vijf analyserende hoofdstukken wordt in *Het slechte geweten van Vlaanderen* een indrukwekkend corpus aan Conscience-teksten geanalyseerd: de bibliografie telt 23 titels. Deze analyses zijn aangevuld met verschillende teksten van contemporaine collega-schrijvers en primair bronmateriaal: zo blijkt uit een manuscript van Conscience dat een pro-koloniale passage waarschijnlijk het gevolg was van een slordige letterzetter (141).

De analyse is omsloten met drie introducerende en twee afsluitende hoofdstukken waarin Conscience wordt gecontextualiseerd binnen honderdvijftig jaar literatuurgeschiedenis. De scheuren in het imago van Conscience blijken al te zijn ontstaan ver voor de opkomst van ‘wokeness’ – een buzzword dat Absillis overigens maar eenmaal gebruikt, in de paragraaf waarin hij aankondigt dat zulke discussies weinig ter sprake zullen komen (44). Direct na de Tweede Wereldoorlog beschuldigde de socialistische schrijver Louis Paul Boon Conscience al van ‘romantische waangedachten [die] de macht en het machtsmisbruik van den grootgrondbezitter, den leenheer, den roofridder bewierookten’ (34). Tegelijkertijd raakte de erfenis van Conscience verweven met het verrechtste Vlaams-nationalisme. Het anti-Franse sentiment dat uit onder andere *De Leeuw van Vlaanderen* spreekt, zou op deze manier transformeren tot een haat jegens de raciale ander.

Vanaf de jaren negentig – toen het anti-immigratieprogramma van de extreemrechtse partij Vlaams Blok sterk aan populariteit won – kwam daarbovenop een focus te liggen op de problematische rol van huidskleur. In 1992 verklaarde historicus Lode Wils dat de wortels van deze vreemdelingenfobie teruggevoerd konden worden op

1 Sinds 2020 is de originele tekst veranderd naar een positiever klinkende aanbeveling. Conscience wordt geprezen om zijn ‘nauwkeurig relaas van de feiten’ (Literaire Canon). Samen met zijn grote verbeeldingskracht en zijn optimistische toekomstbeeld, genoot de roman hierdoor een grote culturele betekenis in het negentiende-eeuwse Vlaanderen. Tegelijkertijd wordt er nog altijd vermeld dat de roman ‘[v]oor de esthetisch ingestelde lezer (...) in de loop van de twintigste eeuw ongenietbaar [werd]’ (Literaire Canon).

2 In 2021 verscheen tevens *Voor moedertaal en vaderland*, een enthousiasmerende biografie over Conscience, van de hand van Letterenhuis-medewerker Johan Vanhecke.

Consciences vermeende kritiek op de vreemdelingen die Antwerpen overspoelden: Brusselaars en Gentenaars (26-27). De beschuldigingen werden nog wranger toen het weekblad *Knack* in 2021 een artikel wijdde aan Consciences recentelijk herontdekte roman *Batavia* (1858), dat het product zou zijn van een ‘koloniale, racistische geest’ (Barrie & Kanobana 2021).

Dat het simplistisch is om Conscience te beschrijven als een rasechte racist, blijkt uit een citaat dat Absillis aanhaalt uit de roman *Jacob van Artevelde* (1849), dat verhaalt over een veertiende-eeuwse handelaar en opstandleider. Nadat deze een jaarmarkt organiseert die ‘kooplieden uit verre landen’ naar Gent trekt, ontmoet een van zijn aanhangers, Lieven Comyne, een handelaar uit Sub-Saharaans Afrika. Het maatschappelijk ideaal dat Comyne vervolgens propageert kan niet verder afstaan van het ‘pure’ Vlaanderen dat Schild & Vrienden voor ogen heeft:

Ziet gij wel, Mher de Moor, in het vrije Gent zijn alle menschen broeders; wit of zwart, het doet er niets toe. Drink met uwen vriend Lieven en zeg in uw vaderland wat goede jongens de Gentenaren zijn. Kwaamt gij niet uit het Morgenland met de twee kemels die op de Vrijdagmarkt staan? (Conscience 1912: 109-110; Absillis 2022: 69)

Het toekomstbeeld van een België waarin alle mensen gelijk zijn keert vaker terug in Consciences oeuvre, zoals Absillis laat zien in zijn nauwkeurige analyse van andere Conscience-titels. Tegelijkertijd wordt *Het slechte geweten van Vlaanderen* nooit een eenzijdige hagiografie. Absillis zoekt constant een middenweg tussen ‘de soms felle verontwaardiging van antiracistische activisten en de ronduit blinde trots van sommige nationalistes’ (16). Nergens ontkent hij dat Conscience een kind van de negentiende eeuw was. Hoewel hij niet-witte personages positiever portretteerde dan veel tijdgenoten, zijn deze nog altijd onderhevig aan *othering*; bij de ‘Afrikaen’ uit de bovenstaande passage wordt bijvoorbeeld de nadruk gelegd op ‘zijne glinsterende witte tanden’ die hem onderscheiden van de witte personages (110). Daarnaast vindt emancipatie altijd plaats met een paternalistische toon: wanneer een tot slaaf gemaakte wordt bevrijd of een Joods personage van vervolging wordt gered, wordt dat bewerkstelligd door iemand die we tegenwoordig een *white saviour* zouden noemen. Ten slotte worden de negatieve gevolgen van het Europese kolonialisme gebagatelliseerd, ondanks Consciences anti-imperialistische opvattingen.

Absillis’ analyse opent met *De Leeuw van Vlaanderen* – een roman die aan de voet staat van de Vlaamse volksidentiteit, en die Conscience de reputatie opleverde als ‘de man die zijn volk leerde lezen’ (5-9). Volgens Consciences moderne criticasters zou uit zijn representaties van middeleeuws Vlaanderen een nostalgie spreken naar een ‘onbezoeeld, homogeen verleden waarin vreemd gespuis simpelweg met goedendags kon worden opgeruimd en weggejaagd’ (51). Met een overtuigende close reading laat Absillis zien hoe oppervlakkig deze lezing is. Conscience zag in de middeleeuwen geen puur, ruraal Vlaanderen, maar was via zijn veelal stedelijke personages eerder op

zoek naar een ‘ontluikende moderniteit’ (68). De overwinning op Frankrijk gaat in de roman gepaard met een opleving van de handel, en zelfs met een staatsvorm waarin je een vroege vorm van democratie kunt herkennen.

Naast een close reading van een aantal samenhangende teksten (in dit geval enkele andere van zijn historische romans), besteedt Absillis elk hoofdstuk aandacht aan de historische context waarin de romans ontstonden. Inderdaad is *De Leeuw van Vlaenderen* schaamteloos anti-Frans, maar bewapend met een uitgebreide bronnenlijst laat Absillis zien hoe dit sentiment in zijn tijd paste. De populariteit van de roman kwam deels voort uit de troost die de Vlaamse ophemeling bood aan het lezerspubliek van het jonge onafhankelijke België. Tegelijkertijd, zo demonstreert Absillis in de daaropvolgende hoofdstukken, creëerde Conscience zo empathie voor andere onderdrukte volkeren.

In het volgende hoofdstuk richt Absillis de schijnwerpers op twee ‘vreemdelingen’ die zich binnen de Belgische grenzen bevonden: Joden en Roma. Wederom ontkent hij niet dat er in Conscience’s romans sprake is van stereotypen. De Roma, wier nomadische levensstijl inging tegen het burgerlijke ideaal, worden bijvoorbeeld verdacht van kinderontvoering. Maar ook dit beeld nuanceert Absillis. Behalve een close reading en historische inkadering, onderbouwt Absillis zijn betoog met een vergelijking tussen Conscience en zijn contemporaine collega’s. Anders dan bij bijvoorbeeld de schrijver August Snieders, worden Joden bij Conscience nooit gedefinieerd door geldlust en christenhaat. Daarmee suggereert Absillis overigens niet dat die collega’s het wél verdienen om het doelwit te worden van antiracistische polemieken.

‘Indianenverhalen’ richt zich op de representatie van oorspronkelijke Amerikanen, en is het enige hoofdstuk waar de verhouding tussen uitgebreide contextualisering en betrekkelijk korte close reading van Conscience’s western *Het Goudland* wat uit balans is. Naast een bespreking van eigentijdse collega’s, besteedt Absillis hier aandacht aan de musicalbewerking van *Het Goudland* door de beruchte Conscience-criticaster en schrijver Hugo Claus (125-130). De huidige reputatie van Conscience lijkt vaak eerder gebaseerd op zulke tegendraadse interpretaties dan op een daadwerkelijke lezing van zijn oeuvre.

In het overtuigende langste hoofdstuk staat het eerdergenoemde *Batavia* centraal, een roman die recentelijk de bewering uitlokte dat Conscience de koloniale ambities van koning Leopold II steunde (38). Die uitspraak is vreemd, aangezien Leopold II pas zeven jaar na de publicatie op de troon kwam en pas na twintig jaar in zijn koningschap het eigendom van de Vrijstaat Congo verkreeg. Wel blijft het, meer dan in enig andere casus, lastig om deze roman te synchroniseren met onze eenentwintigste-eeuwse moralen. De ondernemingszin van de VOC wordt inderdaad als indrukwekkend geportretteerd, en het wordt als een *happy end* beschouwd dat een voormalige tot slaaf gemaakte het Hollandse staatsburgerschap verkrijgt. Dat die tot slaaf gemaakte uitgerekend Congo heet, is onfortuinlijk met onze kennis van het verdere verloop van de geschiedenis. Toch blijken ook hierin nuances te zijn. Waar de meeste zwarte personages in de negentiende eeuw werden neergezet als lui, zedeloos en primitief, is Congo

actief en vindingrijk. Consciences onvermogen zich een functionerende natie van voormalige tot slaaf gemaakten voor te stellen, verschilde weinig van grote abolitio-nisten als Abraham Lincoln en Harriet Beecher Stowe (171). Daarmee was hij verre van perfect, maar aanzienlijk ruimdenkender dan de vele tijdgenoten die geloofden in een pseudowetenschappelijk biologisch racisme.

In het laatste analyserende hoofdstuk – over paternalisme – komt ten slotte de groep ter sprake die volgens Boon onbesproken bleef in Consciences oeuvre: de lagere klassen van Vlaanderen. Deze blijken wel degelijk voor te komen, en de manier waarop Conscience hen benadert verschilt opvallend genoeg weinig van zijn benadering van de raciale ander – wat zoals Absillis aangeeft, ook niet geheel onproblematisch is: kleurenblindheid kan immers leiden tot een blindheid voor structureel racisme. Opnieuw wordt duidelijk hoe selectief de recente ontvangst is geweest van Consciences oeuvre, dat veel breder blijkt dan de historische lectuur waar hij tegenwoordig bekend om staat.

Tegelijkertijd zou ik Absillis tekort doen door te suggereren dat *Het slechte geweten van Vlaanderen* alleen geschikt is voor het handjevol fans dat De Grote Onleesbare anno 2023 nog heeft. Door de fijne schrijfstijl, de afwezigheid van specialistisch jargon en de heldere samenvattingen van de romans, is Absillis' studie ook toegankelijk voor de Vlamingen die de naam Conscience alleen kennen van hun literatuurlessen op de middelbare school – of de Nederlanders die niet weten wie die man überhaupt is. Je kan de casussen evenzeer beschouwen als *pars pro toto* voor onze omgang met de minder politiek correcte denkbeelden uit het verleden, of als een uiteenzetting van de manier waarop culturele artefacten verweven kunnen raken met politieke discoursen. Vanuit mijn eigen achtergrond als medievalist is de studie waardevol door de manier waarop die de veranderende omgang met het concept 'middeleeuwen' schetst. En tijdens het betoog geeft Absillis leerzame uitweidingen over de Belgische ontvangst van *Uncle Tom's Cabin*, de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging en de negentiende-eeuwse verschijning van Zwarte Piet (of het gebrek daaraan). Bovenal is de studie een genuanceerd pleidooi tegen het al te gemakkelijke verlangen om historische daders 'anachronistisch te kunnen neersabelen', zonder dat de zwarte pagina's uit de geschiedenis ooit ontkend of goedgepraat worden (231).

Literatuur

Barrie, M. & S.R. Kanobana, 'Congo in Nederlands-Indië. Over Batavia van Hendrik Conscience'. In: *Knack*, 15-04-2021.

Conscience, H., *Volledige werken* 38. *Jacob van Artevelde*, Brussel 1912.

Humbecck, K. & K. Absillis, 'De man wiens volk hem niet meer wil lezen'. In: K. Humbecck, K. Absillis & J. Weijermars (red.), *De grote onleesbare. Hendrik Conscience herdacht*, Gent 2016: 5-111.

Literaire Canon, 'De Leeuw van Vlaanderen. Hendrik Conscience'. *Literaire Canon*, <<https://literairecanon.be/nl/werken/de-leeuw-van-vlaanderen>>, laatst geraadpleegd: 02-04-2023.

PANO, 'Wie is Schild & Vrienden echt?'. *VRT*, 05-09-2018, <<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/09/05/pano-wie-is-schild-vrienden-echt/>>, laatst geraadpleegd: 12-02-2023.

Schild & Vrienden, 'Schild & Vrienden defends Gravensteen from open-border activists'.

YouTube, 07-03-2018, <<https://www.youtube.com/watch?v=eXSOC7qwZso>>, laatst geraadpleegd: 02-04-2023.

Tollebeek, J. & T. Verschaffel, 'Helden en herdenkers. De geschiedenis van een romantische mythe en een nationaal symbool'. In: P. Trio, D. Heirbaut & D. Van den Auweele (red.), *Omtrent* 1302, Leuven 2002: 184-204.